

Coveta de la Peña de l'Algutzir: una ocupació esporàdica d'època califal al cingle del Pla de Petracos (Castell de Castells, Marina Alta, País Valencià)

CARLES MIRET I ESTRUCH*; GABRIEL SEGURA HERRERO**; HUBERTUS MARIA DE WIT***

Amb aquesta breu notícia pretenem donar a conèixer un jaciment inèdit aparegut i excavat urgentment el 2009 en les obres d'ampliació de la carretera CV-720 de Benigembla a Castell de Castells (2ª fase, p.k. 28+480 a 34+100). L'escàs lot de material recuperat de cronologia califal ens parla d'una ocupació probablement puntual, esporàdica i especialitzada, que degué estar en relació amb les diferents alqueries i rafals que jalonaven aquestes abruptes valls en època andalusina i, entre elles, possiblement la més propera del Pla de Petracos, indret internacionalment conegut pel seu santuari rupestre d'art macroesquemàtic neolític.

Paraules clau: Castell de Castells; Pla de Petracos; Arqueologia medieval; Poblament rural andalusí; Època califal.

Con esta breve noticia pretendemos dar a conocer un yacimiento inédito aparecido y excavado urgentemente en 2009 en las obras de ampliación de la carretera CV-720 de Benigembla a Castell de Castells (2ª fase, p.k. 28+480 a 34+100). El escaso lote de material recuperado de cronología califal nos habla de una ocupación probablemente puntual, esporádica y especializada que debió de estar en relación con las diferentes alquerías y rafales que jalonaban estos abruptos valles en época andalusí, y, entre ellas, posiblemente la más cercana del Pla de Petracos, estación internacionalmente conocida por su santuario rupestre de arte macroesquemático neolítico.

Palabras clave: Castell de Castells; Pla de Petracos; Arqueología medieval; Poblamiento rural andalusí; Época califal.

Coveta de la Peña de l'Algutzir: a sporadic settlement of Caliphal epoch on the verge of the Pla de Petracos (Castell de Castells, Marina Alta, Valencian country)

With this short note we try to offer a first draft on an archaeological site discovered and urgently dug in 2009 in the widening works of the road CV-720 from Benigembla to Castell de Castells (2nd phase, k. p. 28+480 to 34+100). The scarce amount of recovered remains of Caliphal chronology tells us about a punctual, sporadic and specialized occupation that should be related to the several farmhouses scattered on this abrupt valleys, and among others, probably to the nearest placed on the Pla de Petracos, a site internationally known for its neolithic rock art sanctuary.

Key words: Castell de Castells; Pla de Petracos; Medieval archaeology; Andalusí rural settlement; Caliphal epoch.

DESCOBRIMENT

Aquesta petita cavitat va ser descoberta per un de nosaltres (H. de W.) el mes d'agost de 2009 i posada en coneixement de l'autoritat facultativa encarregada de les obres d'eixamplament i millora de la carretera CV-720 de Benigembla a Castell de Castells (2ª fase, p.k. 28+480 a 34+100). Davant del projecte de voladura amb dinamita d'un lateral que poguera comportar una afecció sobre el complex càrstic, es decidí dur a terme una documentació topogràfica i un sondeig de comprovació del seu reblit estratigràfic.

* Plaça del Parc de l'Estació, núm. 24, 5è, p. 2 - 46701 Gandia (la Safor)

** *Arquealia*, S. L. Calle Pablo Iglesias, nº 124 - 03600 Elda (Vinalopó Mitjà)

*** Partida d'Espelda, núm. 2 - 03793 Castell de Castells (Marina Alta)

Entregat: 10-06-2013. Acceptat: 15-11-2013.

CONTEXT GEOGRÀFIC

La coveta de la Peña de l'Algutzir se situa a uns 420 msnm sobre una escarpa rocosa que tanca el Pla de Petracos aigües avall del riu de Xaló (UTM N38 45.134 W0 10.76) (fig. 1). La seua orientació cap a l'oest li atorga un bon control visual del pla i del seu accés des de la costa, tal com el seu topònim deixa entreveure.

La penya epònima forma una *cluse* viva o estret. La seua situació abrupta trenca l'estructura bàsica de cons i ventalls dominants en els marges del Pla de Petracos en aquesta part i podria estar relacionada amb una antiga llera fòssil a molts més metres d'altura que l'actual (fig. 2).

Geològicament, l'entorn del Pla de Petracos és predominantment del cretaci inferior en la seua fàcies de l'aptià superior-albià i amb una matriu calcària o margosa. En alguns punts aquestes calcàries entren en contacte amb el quaternari capturat en el pla, però al peu de la coveta ens trobem gairebé directament sobre el caixer actual del barranc.

La cova, per tant, és d'origen càrstic, com possiblement ho és també la *cluse* adjacent. Malgrat tot, la seua conservació no és tan òptima com altres cavitats de

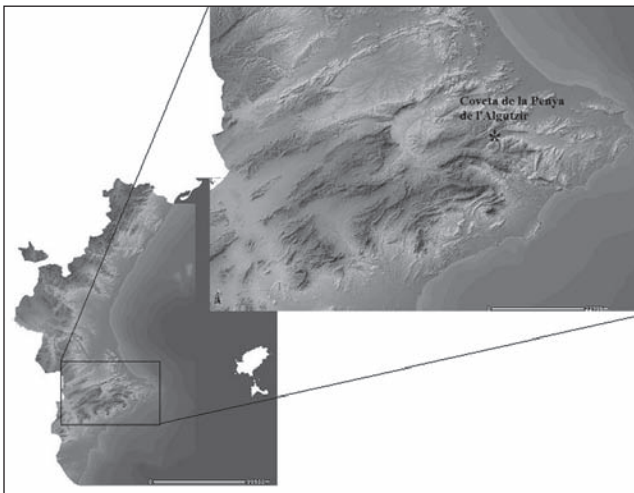

Figura 1. Posició de la coveta de l'Algutxir.

Figura 2. Estret en què se situa la coveta de l'Algutxir.

l'entorn, sobre margues o calcàries del Cretaci Superior, on els tubs formats per corrents d'aigua a pressió són encara perfectament visibles (fig. 3).

El seu recorregut no supera els 8 metres lineals i la seua alçària no excedeix en cap cas els 2 metres (l'àm. I). El seu farciment està compost d'argiles poc endurides i agregats carbonatats. Posseeix dues sales comunicades per un estret diverticle, però únicament en la primera trobem materials arqueològics d'adscripció medieval.

La sala interna va ser desobturada de forma manual. Es troba lleugerament més elevada i capbussa cap a l'exterior. No alberga cap tipus de resta d'activitats antròpiques (ni en el depòsit ni en les colades en forma de manifestacions artístiques parietals), però mostra interessants espeleotemes de diferents característiques (excèntriques, estalactites, estalagmites, gours, etc.) (fig. 4) que podrien oferir informació complementària sobre el passat climàtic i geològic de la zona.

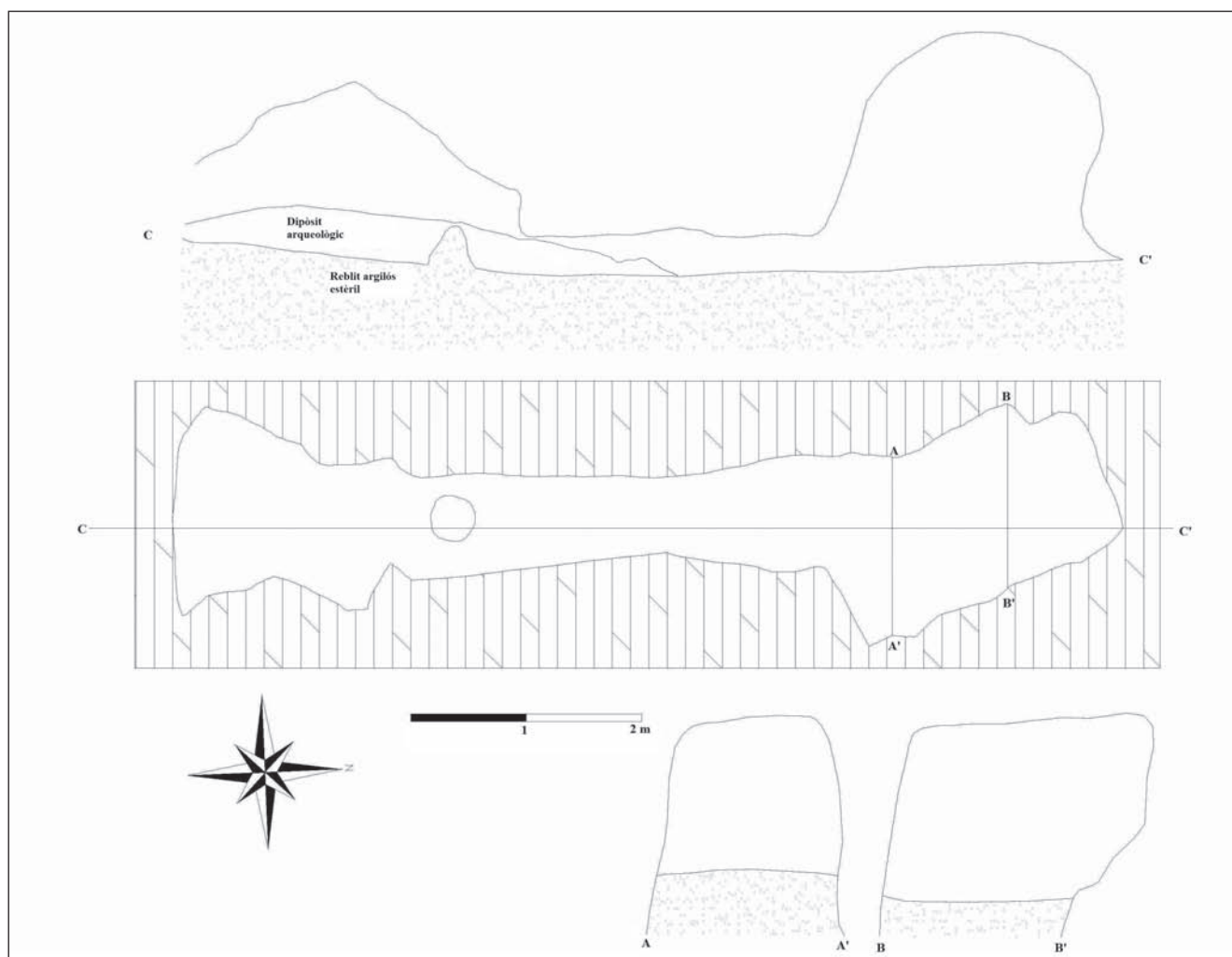
Figura 3. Entrada a la coveta de la Penya de l'Algutxir.

Figura 4. Espeleotemes, estalactites i estalagmites de la sala interior de la cavitat.

CONTEXT HISTÒRIC

Pel que fa als precedents, és necessari reconèixer les dificultats que comporta definir la presència de població estable en la zona, almenys a partir de la romanització. Únicament podem portar a col·lació dues notícies certament perifèriques. Possiblement ja de l'antiguitat tardana, es

Làmina I. Alçat, planta i seccions de la coveta de la Penya de l'Algutzir.

descriu la localització d'una inhumació en el vessant del Castellet, recoberta de *tegulae* (Guichard, 1990). Finalment, les coves de Santa Maira també ofereixen materials residuals de cronologia ibèrica, romana i andalusina (Aura i al., 2000).

Es desconeix gairebé per complet les característiques de l'ocupació rural andalusina de la part alta de la vall de Pop i el seu entroncament amb la de Seta. Fins al moment, únicament es poden ressenyar breument notícies inèdites sobre l'existència de restes humanes o troballes casuais de cronologia imprecisa. Més dades llancen sistematitzacions envers altres valls (Gallinera, Ebo, Alcalà, Laguar, etc.) (DD.AA. 1996; Torró, 2007; Puig i al., 2011), probablement a causa de la presència de grans poblats de cronologia moderna que han centrat i esperonat l'atenció sobre el poblament més enllà dels nuclis fortificats (Azuar, 1989).

Gràcies a estudis d'aquest últim autor es proposa la definició de dos models territorials que es correspondrien amb els dos moments fonamentals de poblament andalusí per a l'àrea de les valls de Gallinera i Ebo: el dels segles

X i XI, amb Alpatró i el fortí d'Almiserà com a jaciments paradigmàtics, i el dels segles XII i XIII amb una important floració de jaciments i diversificació de les funcionalitats. Per al cas dels més antics, s'explica a més amb el suport inestimable de datacions epigràfiques i fonts històriques.

Aquest esquema del poblament centra l'atenció en zones planes properes als caixers dels rius i controlades per castells o construccions militars més allunyades i en altura, com el cas de l'Almiserà (Bazzana, 1990). A la vall de Gallinera, per exemple, la població sembla disseminada en alqueries. En canvi, al llarg del segle XII s'efectua una redistribució dissonant amb el conjunt d'estructures prèvies. Es construeixen noves alqueries o rafals sense precedents o fortalises com castells i torres (Penya Foradada, Castellet d'Alpatró, etc.), és a dir, precisament l'escenari que es descriu en el Pacte del Pouet o d'Alcalà (1244-1245) (Momblanch, 1973; Torró, 1988-1989, 1999), amb la presència de poblats fortificats que constituïen caps administratius de territoris sota el domini d'un senyor.

Malgrat tot el que s'ha exposat, sí que disposem de troballes com les ceràmiques andalusines documentades en la boca oest dels coves de Santa Maira (Castell del Castells) (Aura i al., 2000).

Una mica més lluny, Cortell i Torró (DD.AA., 1996) descriuen la presència d'una safra decorada en verd-morat i alguna altra peça decorada amb corda seca parcial a verdugons en el Pla de la Casa de Fageca, sobre unes estructures que alguns autors assimilen al castell de Xerolles esmentat en les fonts medievals cristianes.

Pel que fa a la documentació històrica referent al moment epigonal de dominació andalusina a Castell de Castells (Sanchis, 1999; Guerri, 2006), no sembla que la possible alqueria del Pla de Petracos, la més propera a la coveta i possiblement vinculada a aquesta, s'abandonara amb l'expulsió dels moriscos o cristians nous decretada el 1609, sinó abans i sense que se'n coneguen els motius exactes. Més perdurabilitat semblen tenir altres nuclis com el d'Aialt, Bitla o Espelda, abandonats ara sí i sense solució de continuïtat a conseqüència de la citada expulsió. Però malgrat tot, poc més es pot afegir sobre aquest tema.

L'EXCAVACIÓ ARQUEOLÒGICA

El reduït lot arqueològic es va trobar únicament a la sala exterior. En un primer moment no s'observà en superfície cap tipus de material arqueològic que fera preveure l'existència de jaciment arqueològic, encara que la proximitat a la Casa dels Moliners (150 metres lineals), assentament a l'aire lliure del paleolític superior recentment explorat en ocasió de les obres en aquest mateix tram (p. k. 28+480 a 34+100), feia encara més urgent la necessitat de practicar-hi un sondeig.

Tan sols la presència de pedres de petita i mitjana grandària agrupades aleatòriament sobre la colada esquerra i sobre el diverticle d'accés a la sala interior suggeria almenys un condicionament del poc espai disponible (lâm. I). No va ser, doncs, fins a l'inici del sondeig quan es va certificar l'existència de material ceràmic fet amb torn, així com escasses restes faunístiques i antracològiques que, possiblement, es relacionen amb una mateixa ocupació històrica de caràcter esporàdic.

L'excavació arqueològica es va efectuar mitjançant el mètode Harris, que creiem suficientment sistematitzat i divulgat com per entrar en majors detalls sobre el seu ús en jaciments de forta antropització (fig. 5).

S'hi van poder distingir fins a quatre unitats estratigràfiques (UUEE), tot atenent a criteris sedimentaris:

- UE 001: Unitat superficial d'una mitjana de 40 cm de potència. Estava formada per un sediment argilenc poc endurit i incloïa la totalitat de les restes ceràmiques.
- UE 002: Concentració de carbons sense associació aparent a cap estructura organitzada.
- UE 003: Estrat argilenc molt compacte i amb agregats carbonatats. Estèril des d'un punt de vista arqueològic.

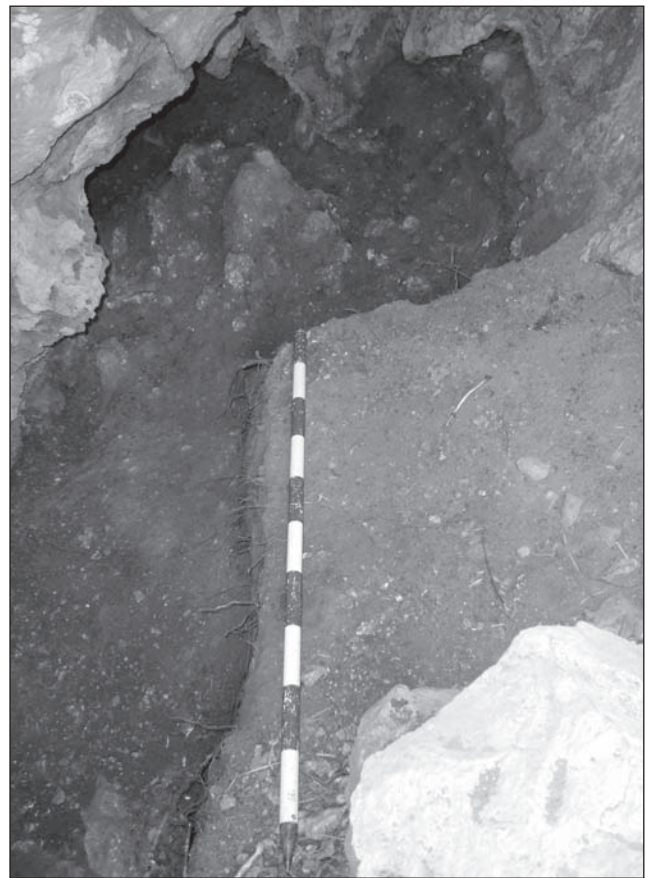

Figura 5. Avanç del sondeig.

- UE 004: Colada estalagmítica basal, en alguns punts reconstruïda sobre la pedra mare, amb la qual es confon majoritàriament en tota la superfície.

ESTUDI DE LA CULTURA MATERIAL

El total de materials arqueològics de caràcter mòble sotmesos a aquest estudi és de 233, tots els quals pertanyen a la mateixa unitat estratigràfica (UE 001).

S'ha emprat un doble criteri atenent al seu període cronocultural i a la seua funció, si bé s'ha prioritzat el primer per sobre d'altres, a fi de poder situar en el seu context cronològic les restes recuperades d'aquesta intervenció.

En disposar d'un nombre reduït d'unitats estratigràfiques, les possibilitats de varietat cronològica solen ser més reduïdes. Per aquest motiu, en aquesta ocasió únicament disposem d'un tipus de cronologia genèrica: època islàmica califal, és a dir, des de la segona meitat del segle X fins al segon terç del segle XI dC.

Atenent a les característiques anteriorment descrites, cal indicar el fet que la uniformitat cronològica ens permet aprofundir més en aspectes funcionals i per aquest motiu en el present estudi dividim els materials estudiats segons pertanyen al grup funcional de taula-presentació, cuina-foc-

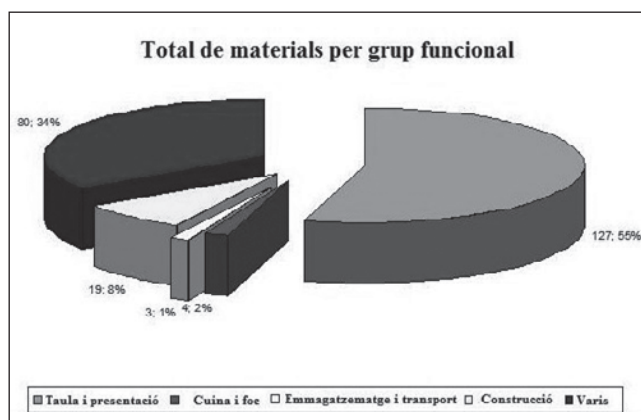

Figura 6. Percentatges de materials ceràmics per grups funcionals.

altres, emmagatzematge-transport i construcció o diversos (fig. 6).

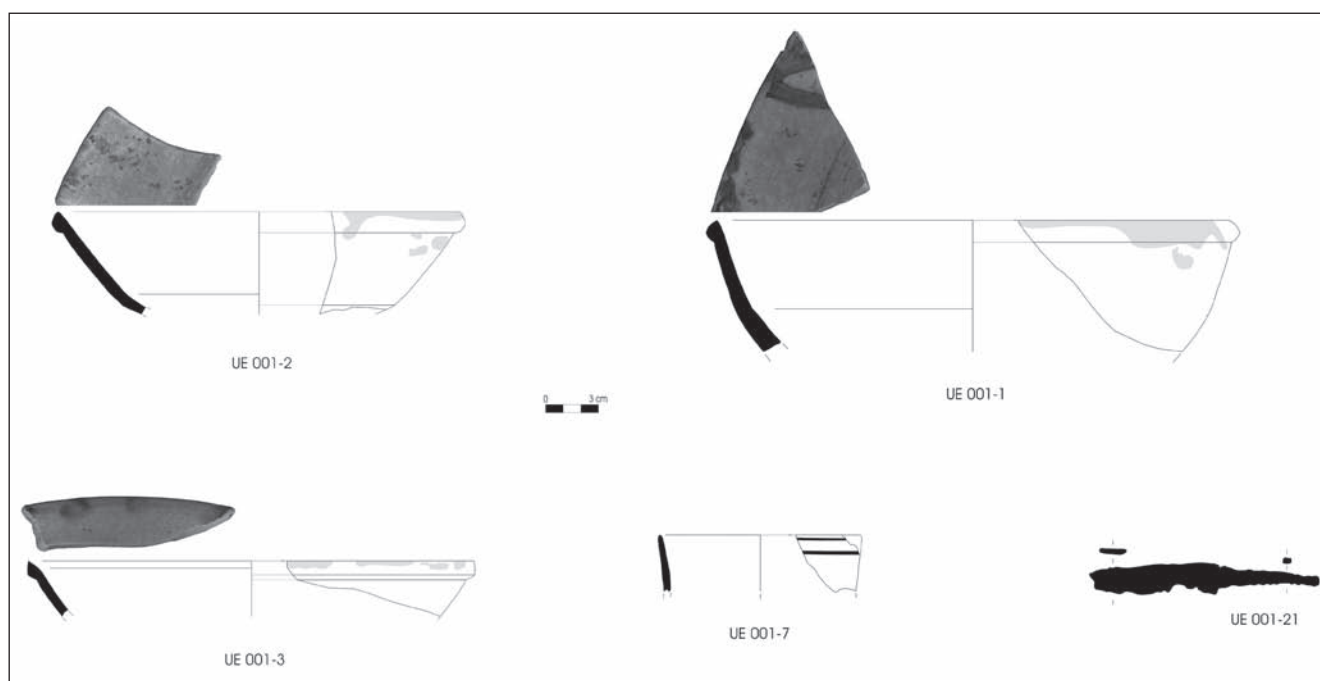
El grup funcional més nombrós és el de taula-presentació, ja que disposa de 127 fragments ceràmics pertanyents a la vaixel·la emprada per a la presentació d'aliments en la taula. El total del conjunt està format per restes de safra o una espècie de plat gran o font, bol, gerreta i ampolla. El conjunt de safes ascendeix a 42 fragments, dels quals 15 corresponen a vores, element aquest molt significatiu ja que és sinònim de la presència de diverses peces, a diferència de quan disposem de molts fragments informes d'un mateix element que poden pertànyer a una mateixa peça fragmentada en molts trossos i, per tant, distorsionar la realitat a l'hora de realitzar una comparativa de volum de material.

Reprenent el tema, també cal indicar que els diversos

fragments de safra recuperats, malgrat pertànyer a diverses peces, presenten un conjunt tancat, és a dir, atenent a les característiques tècniques d'aquests, com és el vidrat o la forma tipològica, sabem que són produccions típiques d'època califal (segles X i XI dC.). Un element molt característic de pràcticament totes les peces recuperades de safra és la decoració o vidrat en verd-morat sobre coberta vítria blanca, molt característica d'aquest moment històric (tipus IIIa) (Azuar, 1989). Els fragments específics de safra corresponen amb 1 vora vidrada en verd-morat sobre blanc (l'àm. II, UE 001-1), 1 vora vidrada en blanc, amb possible decoració en verd-morat (l'àm. II, UE 001-2), 13 vores vidrades en verd (l'àm. II, UE 001-3), 1 fragment informe vidrat en blanc amb decoració en verd (UE 001-5) i 26 fragments informes vidrats en blanc, alguns dels quals tenen motius decoratius en verd-morat (UE 001-6). Dins d'aquest conjunt cal citar també els 4 fragments de vora de bol recuperats (UE 001-4) que perfectament podrien correspondre a safes.

El següent element que cal comentar, amb un volum important de materials recuperats, són les gerretes, amb un total de 79 fragments. Dins d'aquest conjunt disposem de 15 peces de les quals 1 és una vora amb decoració pintada en òxid de manganès i motius geomètrics, amb una cronologia que va des del segle X i es perllonga fins al segle XIII (l'àm. II, UE 001-7), 3 anses (UE 001-13) amb les mateixes característiques tant decoratives com cronològiques que l'anterior fragment, 6 vores de gerreta (UE 001-8, 001-9 i 001-10), 3 bases (UE 001-11) i 2 anses sense decoració conservada aparent (UE 001-12). La resta de peces pertanyents a gerretes corresponen a 64 fragments de cos o informes (UE 001-16), també sense decoració.

Els últims materials que completen el grup funcional de

Làmina II. Peces trobades a la UE 001.

taula-presentació corresponen a 2 fragments informes, un dels quals presenta les mateixes característiques decoratives que les vistes en les safes, és a dir, vidrat estannífer amb decoració geomètrica en verd-morat (UE 001-14).

El següent grup funcional és el de cuina-foc-altres representat únicament per 4 fragments d'olles, dels quals 1 ansa (UE 001-17), mentre que la resta són informes vidrats amb l'interior embrunit (UE 001-18).

El grup funcional d'emmagatzematge-transport està representat per tres fragments de diverses peces informes de gerra (UE 001-19), que tal com ocorre amb els fragments del grup funcional anterior, no ens aporten cap cronologia específica, ja que tant les seues pastes com la seua tipologia són comunes per a tota la presència islàmica a la Península Ibèrica.

És significatiu indicar que el grup funcional de construcció està compost per 19 fragments de teula, que si bé no podem indicar una cronologia específica d'aquest tipus de materials, sí que ens serveixen per indicar que hipotèticament poden estar associades a una estructura d'hàbitat o simplement destinades a usos complementaris com a fenyedor o post per a cuinar o escalfar aliments.

El grup funcional genèric de diversos consta de 80 fragments de tipologia molt heterogènia, com sol ser comú en aquest grup. Com a elements més significatius disposem d'1 ganivet de ferro (lâm. II, UE 001-21), diversos fragments metàl·lics tant de ferro (UE 001-22) com d'altres metalls (UUEE 001-23), entre els quals hi ha una possible frontissa de porta o de baguet, restes de carbó (UE 001-24), 7 mostres d'estalactites recuperades en el sediment (UE 001-25) i 60 restes de fauna amb la cortical molt afectada per vermiculacions i en molt mal estat de conservació (UE 001-28). En principi, i exceptuant algun estudi molt específic com podria ser el del carbó i la fauna, aquests fragments no ens faciliten cap dada cronològica nova.

En conclusió, tot i comptar amb un reduït nombre de materials, els resultats obtinguts han estat molt satisfactoris, ja que el total de restes analitzades presenten coherència cronològica, o almenys els materials més significatius, que alhora són dels que ens valem per datar cronològicament les diferents restes i estructures als quals van associats. La cronologia obtinguda d'aquests testimonis, com dèiem, està a l'entorn de finals del segle X i el segle XI dC., en època islàmica califal.

D'altra banda, atenent a l'anàlisi funcional dels materials estudiats, podem afirmar que abunden sobretot els fragments pertanyents al grup funcional de taula-presentació, per la qual cosa podem aventurar que la cova en la qual han estat recuperats aquests materials va tenir una ocupació antròpica destinada a l'ús domèstic, i que el repertori és complementat pels diferents fragments d'olla i gerra recuperats en la

intervenció. D'altra banda, el fet d'haver recuperat un volum important de teules a l'interior de la cova indica que en algun moment d'ús d'aquesta es va construir algun element al qual devien anar associades aquestes teules o que tenien un ús específic difícil de determinar sense el concurs d'altres analítiques.

CONCLUSIONS

Les recents excavacions d'urgència han manifestat la densitat i importància dels jaciments de cronologia andalusina en alqueries i municipis costaners, sobretot a Daniya (Dénia) i el seu territori (Gisbert, 2004), però altres zones romanen en un buit que més aviat sembla teòric que real.

És així com en moltes ocasions l'abundància d'alqueries i rafals citats a partir del segle XIII en la documentació medieval cristiana (*Llibre del Repartiment*, 1979) exerceix una influència inferencial determinant sobre els models de població anteriors (Guichard, 1991). Encara que és indubtable que moltes de les unitats de poblament almohade van haver de disposar d'un precedent en època califal, o fins i tot emiral, d'altra banda també és cert que assumir sistemàticament aquest patró podria obstaculitzar la bona comprensió dels canvis diacrònics existents en el poblament andalusí al llarg de més de tres segles, en un paradigma lineal, ara per ara, no demostrable.

Sobre la marginalitat d'aquestes valls en termes econòmics, és interessant el debat obert en el camp etnogràfic, reflectit en publicacions especialitzades sobre l'ús ramader de la zona (Christie i al., 2004) o els comentaris més centrats en els aspectes cronoculturals d'aquest poblament aparentment marginal (Gutiérrez, 1996). De fet, en aquest últim treball detallat sobre el poblament a la cora de Tudmir, ni tan sols s'hi té en compte el tipus d'habitació en cova com el cas que ens concerneix i que lògicament degué relacionar-se amb explotacions agrícoles o ramaderes properes, previsiblement en el mateix Pla de Petracos. Malgrat tot, tampoc no són estranyes troballes o tresauritzacions coetànies en cova com la de Liétor (Albacete) (Navarro, 1996), encara que de molt diferent natura.

Estem davant, per tant, d'un tipus de jaciment d'escassa visibilitat arqueològica. La inversió d'energia únicament pot manifestar-se en l'ordenament de les pedres i en el condicionament de l'espai intern, sense cap altre tipus de modificació intencional. És possible que les restes de vaixella o la presència de teules, que possiblement ja foren introduïdes originalment en el seu estat fragmentari, indique el seu ús com a superfícies per a la preparació i ingesta de substàncies alimentàries, activitats perfectament compatibles amb un model d'ocupació força eventual de les cavitats naturals en aquests moments.

BIBLIOGRAFIA

- AURA, J. E., SEGUÍ, J., PÉREZ RIPOLL, M., VERDASCO, C., COTINO, F., PÉREZ HERRERO, C. I., SOLER, B., GARCÍA PUCHOL, O., VIDAL, S., CARBALLO, I., NEBOT, B. (2000). Les Coves de Santa Maira (Castell de Castells, la Marina Alta, Alacant): primeros datos arqueológicos y cronológicos. *Recerques del Museu d'Alcoi*, 9: 75-84.
- AZUAR, R. (1989). *Denia Islámica. Arqueología y poblamiento*, Alacant.
- BAZZANA, A. (1990). Un fortin Omeyyade dans le Shark al-Andalus. *Archéologie Islamique*, I: 87-109.
- CHRISTIE, N.; BEAVITT, P.; GISBERT, J. A.; SEGUÍ, J.; GIL SENÍS, M. V. (2004). *Ethnography and Archaeology in Upland Mediterranean Spain. Manolo's World: peopling the Recent Past in the Serra de l'Almirant*. Leicester Archaeology Monographs, 12. University of Leicester.
- DD.AA. (1996). *El Comtat, una terra de Castells*. Centre d'Estudis Contestans.
- GISBERT, J. A. (2004). Maqbares de Daniya, els cementeris urbans de la Madina Andalusina. *Aguait: Revista d'investigació i assaig*: 13-36.
- GUERRI, J. (2006). *Historia de Castell de Castells*. Corts Valencianes.
- GUICHARD, P. (1991). *Les musulmans de Valence et la Reconquête (XIe-XIIIe siècle)*. Institut Français de Damas, Damasc.
- GUTIÉRREZ, S. (1996). *La cora de Tudmir. De la antigüedad tardía al mundo islámico: poblamiento y cultura material*. Casa de Velázquez, Madrid.
- Llibre del Repartiment de València* (1979), a cura d'A. Ferrando i Francés, Vicent Garcia Editors, València.
- MOMBLANCH, F. de P. (1973). *Al-Azraq, capitán de moros*. Alacant.
- NAVARRO, J. (1996). *Liétor: formas de vida rurales en Sarq al-Andalus a través de una ocultación de los siglos X-XI*. Centro de Estudios Árabes y Arqueológicos "Ibn Arabi", Murcia.
- PUIG, V.; TORRÓ, J.; ARAGÓ, E.; DE GOÑI, Í. (2011): *La Carta de Població de les Valls de Gallinera i Ebo (1611)*. Edició i estudis. Ajuntaments de les Valls de Gallinera i Ebo.
- SANCHIS, V. (1999). Els rahals del Llibre del Repartiment. *Aguait: Revista d'investigació i assaig*, 16: 7-16.
- TORRÓ, J. (1988-1989). El problema del hábitat fortificado en el sur del Reino de Valencia después de la segunda revuelta mudéjar (1276-1304). *Anales de la Universidad de Alicante. Historia medieval*, 7: 53-82.
- TORRÓ, J. (1999). *El naixement d'una colònia: dominació i resistència a la frontera valenciana (1238-1276)*, Universitat de València.
- TORRÓ, J. (2007). Vall de Laguar. Asentamientos, terrazas de cultivo e irrigación en las montañas del Šarq al-Andalus: un estudio local. *Recerques del Museu d'Alcoi*, 16: 151-182.

